

RECENZJA DOROBKU NAUKOWEGO I ROZPRAWY HABILITACYJNEJ

dr Anieli Różańskiej

W przemówieniu wygłoszonym w roku 1980 w siedzibie UNESCO w Paryżu Jan Paweł II wypowiedział te oto słowa: *W wychowaniu chodzi o to, ażeby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem - o to, ażeby bardziej „był”, a nie tylko więcej „miał” - aby więc poprzez wszystko, co „ma”, co „posiada”, umiał bardziej i pełniej być człowiekiem - to znaczy, ażeby również umiał bardziej „być” nie tylko z „drugimi”, ale także i „dla drugich”. Wychowanie posiada podstawowe znaczenie dla kształtowania stosunków międzyludzkich i społecznych.* Te słowa przypominają się w związku z zasadniczymi problemami naukowymi, jakie w swoich pracach podejmuje dr Aniela Różańska, której dorobek zlecono mi ocenić. Podstawowy bowiem problem tych badań wiąże się z edukacją religijną i jej przydatnością (bądź nieprzydatnością) dla szkoły i społeczeństwa w świecie pluralistycznym.

Ogólna charakterystyka dorobku naukowego

Dr Aniela Różańska jest autorką 1 monografii, przedstawionej do oceny jako praca habilitacyjna, ponadto 1 książki, stanowiącej jej pracę doktorską, współautorką 1 monografii. Po uzyskaniu w roku 2001 stopnia naukowego doktora była współredaktorką 4 pozycji, opublikowała 3 artykuły w czasopismach znajdujących się na liście ERIH i 7 artykułów w czasopismach spoza listy ERIH, napisała 57 rozdziałów w monogra-

fiach naukowych. Ponadto jest autorką 4 haseł w *Leksykonie Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*. Wzięła także udział jako wykonawca w 4 międzynarodowych grantach zespołowych, w 1 projekcie badawczym NCN, 1 projekcie badawczym NPRH, a ponadto w sposób trwały (od roku 1989) bierze udział w zespołowych uczelnianych badaniach statutowych. Dr Aniela Różańska wygłosiła 54 referaty na konferencjach i sympozjach naukowych, w tym 35 na międzynarodowych (8 za granicą i 27 w Polsce), 10 na ogólnopolskich, 9 na krajowych. Wzięła czynny udział (w dyskusji bądź w zespołach roboczych) w 15 konferencjach (w tym w 9 krajowych oraz w 6 zagranicznych). Była lub jest uczestniczką kilku programów europejskich, międzynarodowych i krajowych oraz sieci badawczych.

W tym miejscu można postawić pytanie, czy dorobek zaprezentowany przez dr Anielę Różańską spełnia wymóg formalny, zapisany w art. 16 *Ustawy z dnia 14 III 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki*. Znajduje się tam dyrektywa, że do postępowania habilitacyjnego może zostać dopuszczona osoba, która posiada stopień doktora oraz osiągnięcia naukowe, uzyskane po otrzymaniu stopnia doktora, stanowiące znaczny wkład autora w rozwój określonej dyscypliny naukowej oraz wykazuje się istotną aktywnością naukową. Samo zaś osiągnięcie winno przybrać postać dzieła opublikowanego w całości lub w zasadniczej części albo cyklu publikacji powiązanych tematycznie. Dokonane powyżej zestawienie ilościowe, trzeba przyznać imponujące, potwierdza z całą pewnością wstępny formalny wymóg ustawowy, który domaga się w sposób oczywisty weryfikacji merytorycznej.

Główne kierunki badań

W dorobku naukowym Habilitantki można wyodrębnić kilku zasadniczych zakresów podejmowanych przez nią badań naukowych.

Najważniejszy z tych zakresów to edukacja religijna w szkole. Składa się nań monografia habilitacyjna (którą omówię oddzielnie), a

także 4 artykuły opublikowane w książkach zbiorowych. Wart dostrzeżenia jest artykuł z roku 2008, zatytułowany *Edukacja religijna a edukacja międzykulturowa w szkole publicznej w społeczeństwie wielokulturowym*. W opracowaniu tym Autorka wymienia i omawia rozmaite modele edukacji religijnej w szkole, a następnie dość apodyktycznie opowiada się za odrzuceniem modelu konfesyjno-katechumenalnego. Trudno bowiem za uzasadnienie uznać postawienie znaku równości między akceptacją inności religijnej i relatywizowaniem narracji konkretnej religii. Autorka opowiada się za *pewnego rodzaju relatywizmem*, co jest łagodnym określeniem, trudnym do przyjęcia dla niektórych religii (s. 198). Podkreślam tu brak uzasadnienia znaku równości stawianego między relatywizmem, uznaniem, że człowiek wierzący może sobie sam dobrać wierzenia, a akceptacją dla inności religijnej. Ukazuje się w tym miejscu istotny element, którego Habilitantka nie uwzględnia dostatecznie, mianowicie element teologiczny (czy doktrynalny). To jest problem, który później prowadzi do nie do końca uzasadnionych wniosków, jakie pojawią się także w monografii habilitacyjnej. Jeśli jednak nie stawiałoby się znaku równości między wymienionymi dwiema postawami, to zupełnie do przyjęcia, także z punktu widzenia doktryny wszystkich denominacji chrześcijańskich, jest stwierdzenie, że *studiowanie i analiza wewnętrznej istoty różnych religii mi poszukiwanie w nich wartości i norm, które mogłyby być przyjęte przez ludzi niezależnie od ich religii, poszukiwanie moralno-etycznej podstawy współczesnego świata – to nie tylko zadanie dla naukowców, to rzeczywista droga do jedności przez akceptację różnorodności* (s. 199). Pod warunkiem, że jedność nie oznacza stanu homogenizacji. Jednak Autorka stawia chyba znak równości i referuje propozycję założeń na poszczególnych poziomach kształcenia szkolnego (s. 200n), która to propozycja oznaczałaby – moim zdaniem – śmierć konfesyjności lekcji religii, a przez to ograniczałaby w sposób istotny wolność religijną w systemie szkolnictwa publicznego. Propozycja zmiany paradygmatu w duchu wielokulturowości jest już nie na dzisiejsze czasy: wydarzenia, jakie mają miejsce w zachodniej Europie, jasno pokazują, że wielokulturowość poniosła klęskę, a wobec żarliwych, niekiedy fanatycznych i narzucających swoje reguły gry, wyznawców islamu staje nie chrześcijaństwo, ale wy-

prane z treści i ducha misyjnego postchrześcijaństwo. To jest problem teologiczny, być może, ale nie warto od niego abstrahować, skoro ma on tak istotne znaczenie praktyczne.

Druga grupa zagadnień podejmowanych przez dr Anielę Różańską w jej badaniach naukowych dotyczy postrzegania i postaw wobec inności religijnej i wynikających stąd implikacji dla tożsamości religijnej, dialogu międzywyznaniowego oraz tożsamości miejsca zamieszkania. Artykuły dotyczące tej tematyki odnosiły się albo do ogólnych pryncypiów podejmowanych zagadnień, albo też do ich konkretyzacji w środowisku Śląska Cieszyńskiego i Zaolzia. Ten ostatni podzbiór ma charakter bardziej przyczynkowy, a jednocześnie ukazuje umiejętność Habilitantki aplikowania ogólnych zasad i teorii do zagadnień szczegółowych. W całej II grupie znalazło się 27 artykułów. Warto zwrócić uwagę na opracowanie pt. *Środowisko wielokulturowe a postawy wobec Inności religijnej*, zamieszczone w „Przeglądzie Religioznawczym” (z listy ERIH). Badania prowadzone wśród uczniów na Śląsku Cieszyńskim (zwykle katolików i ewangelików augsburskich) wiodą do stwierdzenia, że o postawie wobec inności religijnej decyduje nie tylko znajomość innych religii, ale też własna autodeklaracja wiary, intensywność jej przeżywania i więź ze wspólnotą religijną (s. 63). Szkoda, że w artykule tym (ta sama usterka zostanie powtórzona w monografii habilitacyjnej) zabrakło rozdzielenia wyznaniowego młodzieży, co ukazać mogłoby zarówno postawy wyznawców poszczególnych, różnych przecież, wspólnot, jak i niedostatki lub pozytywy programów nauczania (zróżnicowanych ze względu na denominację religijną). W innych artykułach (np. *Uprzedzenia religijne jako wyzwanie dla współczesnego wychowania chrześcijańskiego, (Nie)tolerancja i uprzedzenia religijne wśród młodzieży z pogranicza polsko-czeskiego wyzwaniem edukacyjnym*) ciekawie i kompetentnie Autorka opisuje uprzedzenia religijne, lecz ma na myśli nie uprzedzenia wynikające z religii, ale uprzedzenia wobec religii. Artykuły te zasługują na pochwałę ze względu na wykazanie analitycznego podejścia, stworzenie aparatu pojęciowego dla badań jakościowych i ilościowych.

Trzecia grupa podejmowanych przez dr Anielę Różańską zagadnień badawczych dotyczy aksjologicznych podstaw edukacji ekologicznej i obejmuje 5 artykułów. Zagadnieniami tymi zainteresowała się Habilitantka w związku z badaniami dotyczącymi młodzieży z pogranicza polsko-czeskiego, zaś – jak się wydaje – w kwestiach ekologicznych jest szczególnie kompetentna, skoro podstawowe studia uniwersyteckie uwieńczyła tytułem zawodowym magistra biologii o specjalności biologia środowiskowa. Opracowania z tej grupy nadają badaniom Habilitantki znamię prawdziwej, a nie pozornej, interdyscyplinarności, tak bardzo potrzebnej, a nie tak często spotykanej.

Ocena rozprawy habilitacyjnej

Rozprawa habilitacyjna dr Anieli Różańskiej nosi tytuł *Edukacja religijna młodzieży w warunkach pluralizmu religijnego w wybranych krajach Europy Środkowej (Grupa Wyszehradzka: Polska, Czechy, Słowacja, Węgry). Studium porównawcze* (ss. 521). Porównanie to odnosi się do obszarów niejednorodnych kulturowo: Śląska Cieszyńskiego, Zaolzia, Ziemi Przeszowskiej i Ziemi Debreczyńskiej. Autorkę interesuje *nie cały zakres szkolnej edukacji religijnej, lecz jej obszary łączące w sobie elementy edukacji religijnej, społecznej, obywatelskiej i aksjologicznej, których nadrzędnym celem jest kształtowanie otwartej tożsamości religijnej uczniów* (s. 21). Tożsamość ta upatrywana jest przez Habilitantkę – za ks. L. Dyczewskim – *w dobrej znajomości i rozumieniu własnej tożsamości religijnej, co umożliwia otwarcie na innych, przyswajanie ich kodów znaczeniowych, podejmowanie wspólnych działań* (s. 150, powtórzona podobnie na s. 192). Głównym celem tego opracowania jest zbadanie możliwości kształtowania tożsamości religijnej, zwłaszcza otwartej, umożliwiającej akceptację inności, a także wyzwań, problemów i wymagań stawianych w społeczeństwie wielokulturowym, naturalnym na badanych obszarach.

Książka składa się z dwóch części, podzielonych na 10 rozdziałów. W pierwszej części (rozdziały 1-4) Habilitantka omawia zasadnicze pojęcia i prezentuje szeroko rozumiane teoretyczne pole badań. Rozdział 1.

poświęcony jest relacji między społeczeństwem i religią. Autorka syntetycznie ukazuje koncepcję i przemiany religijności, posługując się rozmaitymi teoriami z dziedziny nauk społecznych, dokonując ich krytycznej oceny, by zakończyć konkluzjami dotyczącymi rozumienia religii i jej wartości.

Rozdział 2. ma na celu ukazanie zjawiska pluralizmu religijnego. Habilitantka skupia się na teoriach dotyczących tego zjawiska i ukazuje pluralizm religijny jako wartość pedagogiczną. Autorka słusznie zauważa, że *religia jest czymś więcej niż tylko wytworem kultury. Wskazując na ponadnaturalny, pozaludzki, transcendentny kontekst życia ludzkiego, przekracza i wyprzedza kulturę* (s. 33). Odróżnienie pluralizmu religijnego od zróżnicowania religijnego (s. 72) powoduje jednak, że różnorodność wiąże się nie ze stanem zastanym, ale stanem pożądanym. Jest to myślenie postmodernistyczne, raczej ideologiczne, aniżeli związane z klasyczną koncepcją prawdy. Autorka odróżnia *tradycyjny* i *nowoczesny* pluralizm religijny (s. 85), co prowadzi ją do postawienia problemu, jak znaleźć równowagę pomiędzy zgodą na wychowanie do tożsamości i wychowaniem do poszanowania dla inności religijnej. Dr Aniela Różańska słusznie uważa, że problematyczne jest rozumienie pluralizmu religijnego jako domu towarowego, który jest *rozumiany jako możliwość wyboru nie tylko grupy religijnej, ale również wyboru spośród różnych ofert pewnych treści religijnych, a odrzucanie innych* (s. 87). To rozumienie może prowadzić do synkretyzmu religijnego. Z kolei prezentuje koncepcję inkluzywnego pluralizmu religijnego J. Dupuisa, w sposób zasadniczy niezgodną z podejściem katolickim (s. 89n). W tej części monografii Habilitantka niepotrzebnie wchodzi w dywagacje teologiczne, które winny być podejmowane na gruncie teologii denominacji, do której Dupuis należy. Ten fragment pracy uważam, niestety, za mało kompetentne i prezentujący pozorną interdyscyplinarność. Zastrzeżenie budzi też ukazanie propozycji H. G. Ziebertza dotyczącej edukacyjnych implikacji pluralizmu religijnego (s. 99n), gdyż nie została ona poddana krytyce, a jest ona kontrowersyjna choćby z tego powodu, że jest ona nie do przyjęcia w nauczaniu konfesyjnym. Bowiem jeśli proces edukacyjny zakłada, że religia będzie negowana, podważana a priori, to wówczas religia nie ma zna-

czenia już wychowawczego. To znaczenie można odkryć w konfesyjności, które ukierunkowuje na koherentny system doktrynalny, a przede wszystkim na wspólnotę.

Rozdział 3. poświęcony jest szkolnej edukacji religijnej. Szczególnie interesujące jest wyodrębnienie cech wspólnych dla religii i edukacji, którymi są nadzieja, poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o egzystencję, zdolność oceniania wartości (s. 105nn). Lecz należy zadać pytanie, czy edukacja sama w sobie znajdzie odpowiedź na to ostatnie zagadnienie. Raczej nie. Religia, z całą pewnością – tak. W rozdziale tym znajduje się też tabela (s. 126nn), która pochodzi z artykułu *Edukacja religijna a edukacja międzykulturowa w szkole publicznej w społeczeństwie wielokulturowym – szkoda, że zabrakło odwołania*. I szkoda, że Habilitantka nie sięgnęła do danych, jakie zamieszczono (także w języku angielskim) w książce pt. *L'insegnamento della religione risorsa per l'Europa. Atti della ricerca del Consiglio dell Conferenze Episcopali d'Europa*, red. V. Annicchiarico, A. Campoconi, Torino 2008. Dane te są wynikiem wieloletnich badań przeglądowych i dużo kompetentniej ukazują różnice w koncepcjach nauczania religii w różnych krajach europejskich, aniżeli zestawienie cytowane w monografii. Wbrew przywoływanej na początku monografii definicji otwartej tożsamości religijnej Habilitantka proponuje *nową tożsamość religijną*, którą wyznacza *mediacja między wartościami chrześcijańskimi a pozytywnymi wartościami innych religii* oraz *zachowanie krytycznego dystansu wobec samej religii* (s. 155). Czy o dystans powinno tu chodzić, czy religia nie przestanie być wówczas motorem zmiany i działania?

W rozdziale 4. Habilitantka omawia różne podejścia do edukacji religijnej, odnosząc je do wyzwań kulturowych. Omówienia rozmaitych teorii są ciekawe, jak zwykle syntetyczne, krytyczne i znamionuje dużą erudycję dr Anieli Różańskiej.

Druga część monografii habilitacyjnej (rozdziały 5-10) poświęcona jest prezentacji badań wykonanych na grupach młodzieży licealnej z terenów Śląska Cieszyńskiego, Zaolzia, Ziemi Preszowskiej i Ziemi Debreczyńskiej. W rozdziale 5. Autorka prezentuje założenia metodologiczne

badań własnych. Szkoda, że przy okazji przyjmuje założenie koncepcji edukacji międzykulturowej (s. 189). Problemy badawcze i procedury są wymienione właściwie, procedury badawcze nie budzą zastrzeżeń metodologicznych.

Kolejne rozdziały (5-9) mają na celu ukazanie uwarunkowań historycznych i społecznych poszczególnych regionów, także prawnych i koncepcyjnych założeń edukacji religijnej w szkole. W odniesieniu do rozdziału 6. poświęconego Polsce, mam jednak pewne zastrzeżenia, które formułuję z obowiązku recenzenckiego:

- Sytuacja wyznaniowa przedstawiana jest przez opis jednego tylko autora, A. Sarnackiego, w sposób aprioryczny. Z niektórymi tezami tego autora nie sposób się zgodzić. Habilitantce zabrakło krytycznego podejścia, a może apologetycznego, do formułowanych przez niego tez.
- W omawianiu katolickiej lekcji religii zabrakło pogłębionego odniesienia do podstawowego dokumentu, jakim jest wydane w roku 2001 polskie *Dyktorium katechetyczne*.
- Omawiając z kolei *Podstawę programową katechezy* z roku 2010 (nota bene nie wymienia jej w bibliografii), Autorka nie zauważyła, że dokument ten zakłada integralność treściową na poziomie gimnazjum i liceum jednocześnie. Stąd nieuprawniona jest krytyka, że zagadnienia ekumeniczne i dotyczące innych religii są szcątkowo obecne w programach licealnych. Owszem, są ona bardzo szeroko omawiane w gimnazjum, w liceum znajduje się jedynie ich synteza.

Rozdział 10. stanowi prezentację i podsumowanie badań, wraz z wyciągnięciem bardzo interesujących wniosków. Autorka bardzo ciekawie pisze o tożsamości religijnej i jej komponentach (s. 374), by na kolejnych stronicach twórczo rozwijać i stosować teoretyczne założenia. To w tym miejscu Habilitantka ukazuje się jako osoba kompetentna, umiejąca – co jest cenne – modyfikować swoje założenia na podstawie podjętych badań.

W zakończeniu dr Aniela Róžańska pisze: *Konfesyjne ujęcia edukacji religijnej realizowane w szkołach w badanych środowiskach nie uwzględniają podstawowych założeń od noszących się do międzykulturowej edukacji religijnej, między innymi: uczestniczenia w życiu religijnym uczniów reprezentujących inne wyznania, a przez to bezpośredniego poznawania i interpretowania znaczeń (symboli, poglądów i postaw religijnych innych religii i wyznań*(s. 473). Jestem wdzięczny Habilitantce za to dopowiedzenie, które, zestawione z informacją o pozytywnych wynikach konfesyjnej lekcji religii dla tożsamości i poznania inności, pozwalają raz jeszcze utwierdzić się, że teologia i klasyczna pedagogika religijna mają rację, gdy chronią sacrum w religii i wzdrygają się przed eksperymentowaniem w obszarze wiary.

Z powyższych uwag widać dowodnie, że w wielu punktach nie podzielam też dr Anieli Róžańskiej, chętnie wszedłbym z nią w dyskusję i tym bardziej żałuję, że nieszczęsna reforma habilitacji odebrała możliwość stworzenia warunków dla takiej dyskusji w formie kolokwium habilitacyjnego. Lecz te uwagi krytyczne pokazują, że przedłożona przez Habilitantkę monografia skłania do myślenia. Książka udowadnia niezwykłą pracowitość Autorki, ukazuje jej erudycję oraz kompetencję naukową. Przedstawione przez mnie uwagi krytyczne nie umniejszają pozytywnego wydźwięku tej oceny.

Działalność dydaktyczna, organizacyjna i społeczna

Dr Aniela Róžańska jest pracownikiem naukowo-dydaktycznym Wydziału Etnologii i Nauk o Edukacji w Cieszynie Uniwersytetu Śląskiego. Pełni funkcję promotora pomocniczego w 1 przewodzie doktorskim. Pod jej kierunkiem powstały 44 prace magisterskie i 35 licencjackich. Jest też organizatorką 4 konferencji naukowych. W ramach programu *Erasmus* prowadziła zajęcia na Uniwersytecie Ostrawskim w Czechach oraz w VIA College w Aarhus w Danii. Uzyskała też trzy nagrody Rektora Uniwersytetu Śląskiego: zespołową I i II stopnia oraz wyróżnienie indywidualne.

Dr Aniela Różańska należy do 3 towarzystw naukowych: Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, Stowarzyszenia Wspierania Edukacji Międzykulturowej oraz Polsko-Czeskiego Towarzystwa Naukowego.

Wniosek końcowy

Zgodnie z wymogami prawa, stopień doktora habilitowanego nadaje się osobie, która uzyskała znaczny dorobek naukowy stanowiący istotny wkład w rozwój określonej dyscypliny naukowej. Podsumowując niniejszą recenzję, stwierdzam, że dorobek dr Anieli Różańskiej wraz przedstawioną monografią habilitacyjną spełnia wymogi opisane w *Ustawie z 14 III 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki*. Dlatego wnioskuję o dopuszczenie Habilitantki do dalszych etapów postępowania habilitacyjnego.

ks. prof. dr hab. Piotr Tomasik